

Ali se etika nujno spreminja z režimom?

VOJAN RUS

POVZETEK

Etika v delu Univerze v Ljubljani se v letih 1964-1993 ni podrejala tedanjemu režimu, ampak je bila na čelu slovenskega demokratičnega gibanja in družbene kritike. Ta realno humanistična etika (podobna zlasti Aristotelovi in evangelski etiki) je v letih 1948-1956 bistveno prispevala k rušenju stalinizma v Evropi in svetu, med leti 1964-72 pa je zelo aktivno sodelovala v oblikovanju najkvalitetnejšega demokratičnega vala v Vzhodni Evropi in v nekdanji Jugoslaviji; val, ki je bistveno prispeval k dvigu Slovenije v napredno evropsko družbo in ki se je frontalno spopadel s partijskim monopolizmom. Ta etika se je trudila sintetizirati vse najboljše v vseh dosedanjih etikah. Danes pa se uveljavlja ožja težnja: postaviti kantovsko etiko za absolutnega vladarja slovenske etike. Ta težnja ne upošteva temeljne kritike Kantove etike s strani Brentana, Schelerja, Masaryka in Vebra, niti drugih pridobitev dosedanjih etik. Zaradi velikih praznin v družbeni morali "dežel v tranziciji" je za začetek njihove moralne preнове nujno poleg pozitivnega v Kantovi etiki sintetizirati vse pozitivno v vseh dosedanjih etikah. Aristotelova in evangelska etika sta povedali veliko več od Kanta: o antropoloških temeljih etike in morale; o moralnem dejanju; o različnih normah in vrednotah in o njihovi antropološko-sociološki utemeljenosti; o odnosu med moralno namero in plodnim učinkom dejanja; o odnosu misli in čustva (ljubezni, prijateljstva, sočutja) v morali; o odnosu moralne osebe in kompleksne hierarhične družbe; o ostri razliki med humano moralno in moralizmom. Kot spodbuda za temeljito razpravo o sodobni etični sintezi so v študiji objavljeni daljši odlomki treh avtorjev: Vebrova temeljita kritika Kanta je že pred 73 leti dokazala, da je treba iti od Kanta naprej v višjo etično kvaliteto; T. G. Masaryk je v knjigi Svetovna revolucija dokazal, da je že prva svetovna vojna razkrila nevarnost filozofskega subjektivizma in formalizma (ki sta v precejšnji meri prisotna pri Kantu, poleg pozitivnih sestavin njegove etike), če ta dva abstrakcionizma postaneta sestavini nacionalizmov. Zadnji odlomek je iz študije Vojana Rusa, napisane pred 30 leti, "O nekaterih obnovah etike", v kateri je etika utemeljena izrazito antropološko in ki odločno zavrača, da bi se etika podredila ontologiji, kozmologiji in naturalizmu, ter iz doktorske disertacije Vojana Rusa, napisane pred skoraj 40 leti (1956-1958). V tej disertaciji je že povsem zrela analiza antropološke kategorije zamisli, ki je glavni izvor vsake ustvarjalnosti (tudi moralne); ta pa izrazito presega vse ontološko in gnoseološko.

ABSTRACT

DO ETHICS NECESSARILY CHANGE WITH THE REGIME?

*Between 1964 and 1993, ethics in the work of the University of Ljubljana were not subordinated to the regime and were at the head of the democratic movement and social criticism. These real humanist ethics (resembling Aristotelian and Evangelical criticism) contributed much in the period between 1948 and 1956 to the undermining of Stalinism in Europe and internationally, and between 1964 and 1972 actively participated in the formulation of the highest quality democratic wave in Eastern Europe and the former Yugoslavia, a wave that contributed significantly to raising Slovenia into a progressive European society and one which confronted the party monopoly. This ethic attempted to merge the best of all the previous ethics. Today a stricter tendency is gaining a foothold: to implement Kantian ethics as the absolute ruler of Slovene ethics. This tendency fails to acknowledge the criticisms of Kantian ethics by Brentano, Scheller, Masaryk and Weber, or other acquisitions from previous ethics. The large holes in the social morals of a country in transition are why their moral renewal calls for a synthesis of the positive from Kantian ethics and everything positive from the preceding ethics. Aristotelian and Evangelical ethics have said far more than Kant on the anthropological foundations of ethics and morals, on moral behaviour, on various standards and values and their anthropological and social justification; on the relationship between the moral intent and the fruitful effects of an act, on the relationship between a moral person and a complex hierarchical society; on the sharp difference between human morals and moralism. As a stimulus for profound discussion on modern ethical synthesis, the study offers fairly long excerpts from articles by three writers: Weber's fundamental criticism of Kant showed, 73 years ago, that from Kant we have to go to a higher ethical quality; T.G. Masaryk in his book *World Revolution* proved that the First World War revealed a danger of philosophical subjectivism and formalism (which to a large extent are present in Kant, apart from the positive elements of his ethics), if these two abstractions become composite elements in nationalism. The last excerpt is from a study by Vojan Rus from 30 years ago called "On Some Renewals of Ethics", in which ethics are explicitly anthropologically oriented, and he decisively rejects submission to ontology, cosmology and naturalism, and from his doctoral dissertation written almost 40 years ago (1956 to 1958). The dissertation offers a developed analysis of the anthropological category of an idea, which is the main source of every creativity (including moral creativity); and this clearly exceeds everything ontological andgnoseological.*

Leta 1992 sem se s pomembnim dejavnikom slovenskega visokošolstva pogovarjal o bodoči usodi etike in filozofije v Sloveniji.

Na moje vprašanje, kaj meni o sedanji "glavni nalogi" slovenske filozofije in etike (to "nalogo" so nekateri odgovorni opredelili takole: dosledno odstraniti s slovenskih univerz vse sledi Rusove filozofije in etike!), mi je dejavnik kategorično odgovoril: ker se je v Sloveniji spremenil politični režim, se mora spremeniti tudi etika!

Po tej stari "logiki" hierarhične družbe je etika povsem odvisna od režima, je podrejena režimu, je identična z njim.

Etika, ki je precej težko živela (pa vendar preživela) na delu ljubljanske univerze med leti 1964 in 1993, se ni podredila tej starodavni "logiki". Potem ko je ta naša realno humanistična etika v letih 1948-1956 bistveno prispevala k rušenju stalinizma v Evropi in v svetu, je med leti 1964-1972 zelo aktivno sodelovala v oblikovanju največjega demokratičnega vala, ki je bistveno prispeval k dvigu Slovenije v napredno evropsko družbo, ki je Slovenijo postavil daleč pred vse "socialistične" dežele in ki se je frontalno spopadel s partijskim monopolizmom. V tem času slovenska etika ni bila podrejena režimu, ampak je bila na čelu humane in konkretne družbene kritike.

Verjetno so bili zelo redki primeri v vsej zgodovini filozofije, da je kakšna filozofska usmeritev imela tako učinkovito družbeno kritično vlogo!

Tako težke zgodovinske naloge sedanji slovenski etiki ne moremo zastaviti. Vsi normalni ljudje v Sloveniji pa lahko danes od etike pričakujemo, da se bo, zaradi alarmantnega stanja v slovenski družbeni morali, potrudila sintetizirati vse pozitivno, vse najboljše v dosedanjih etikah. To sintetično smer je slovenska filozofija na moj predlog in popolnoma demokratično sprejela soglasno na ustanovni skupščini Slovenskega filozofskega društva že leta 1966: izgradnja generične filozofije (in seveda tudi etike) s sintezo vsega pozitivnega v vseh dosedanjih filozofskih smereh!¹

Kot vse kaže, pa se sedaj uveljavlja precej ožja težnja: razglasiti kantovsko etiko za absolutnega, edinega vladarja slovenske etike.

To je popoln povratek male deželice (Slovenije) v 18. stoletje: po burnih letih svobode 1964-1990 postane deželica spet miselni protektorat pod dežnikom slavnega filozofa in udobno zadrema v njegovi senci.

Proti temu ne bom postavil kakšne teorije, ampak najbolj ostro in najbolj svežo slovensko izkušnjo: prav v zadnjih letih je imelo dogmatično prevzemanje osiromašenih tujih abstraktnih formul v Sloveniji enake težke posledice, kot jih ima v vsakem narodu (še posebej v majhnem).

Velike težave v sedanji slovenski "tranziciji" niso v tem, da npr. uvajamo tržišče in večstrankarstvo, ampak: da ju uvajamo v obliki neverjetno osiromašenih formul iz 19. stoletja in da njunega uvajanja ne sintetiziramo s konkretnimi slovenskimi pogoji, niti z evropskimi dosežki v drugi polovici 20. stoletja.

Nakratko: naj gre za obče ekonomske zakone ali za obče vrednote etike, morale, vzgoje in šolstva - za Slovenijo bo vedno uspešno samo samostojno mišljenje, ki zna ustvarjalno sintetizirati obče (zakonitosti, vrednote) s konkretnimi pogoji časa in prostora.

Udobno počivanje v senci kantovske etike pa je lahko samo neploden, toda udoben alibi pred samostojno in sintetično graditvijo slovenske etike in morale.

Da se ne bi kdo ob mojih poudarkih, da so v kantovski etiki poleg pozitivnih sestavin tudi resne praznine in enostranskosti, ustrašil kakšnih skritih "marksističnih" pasti, naj samo spomnim: najbolj temeljite teoretične kritike Kantove etike ni naredil Marx, ampak "nemarksisti" Brentano, Scheler, Masaryk in naš Veber.

Zato bi vračanje v senco kantovske etike in zanemarjanje omenjenega napredka etike v 19. in 20. stoletju pomenilo - običati brez ostanka v 18. stoletju.

To pa je že stara slovenska "ziheraška" direktiva, ki ni nikoli rodila ničesar svežega. Da naj se podpisani ne drznem prestopiti kantovskih meja v 20. stoletje, me je že leta 1964 opozorila izjava na videz skrajno "liberalnega" univerzitetnega profesorja. Le-ta je izražal širšo "ziheraško" zgroženost, ko sem iz beograjske internacije leta 1964 prvič stopil v ljubljansko visokošolsko vežo: Pa vendar ne boste (mi je dejal) kot Veber, ki si je upal kritizirati celo samega Kanta!?

¹ Praxis, 1967, št. 1-2, str. 141-154; Žive vrednote antifasizma, Ljubljana, 1995, str. 104-126.

Glede na kronično oboležlost sedanje slovenske in jugovzhodne morale je gotovo že zadnji trenutek, da razmislimo samostojno in odgovorno o sedanji in prihodnji slovenski etiki.

Če bi bili normalni slovenski ljudje obveščeni o neposredni zvezi med etičnim (teoretskim) nihilizmom, ki je v Sloveniji vladal med leti 1960 in 1990, ter sedanjim moralnim razkrojem, bi verjetno zahtevali, da se s slovensko etiko in moralo nihče več ne igra, da ju nihče ne obravnava več kot privatno lastnino. Vsaj zdaj je postalo očitno - če že ni bilo v preteklih 40 letih -, da slovenske etike čaka odgovorno delo.

Ljudje v Sloveniji že več let dosledno ocenjujejo novo slovensko politiko v vseh javnomnenjskih raziskavah zelo nizko. Ljudje se seveda ne bi jezili, če bi se politiki kdaj zmotili v tako zapletenih poslih, kot je upravljanje s celotnim nacionalnim življenjem. Ljudi očitno najbolj odbija zagrizena skrb številnih politikov za samo ozke lastne interese in zanemarjanje skupnih interesov. Ljudi odbija odsotnost vsaj elementarne morale v politiki (da ne govorimo o višji morali). Odsotnost morale v politiki pa ima pri nas na vseh družbenih področjih enake razkrojevalne posledice, kot jih ima povsod drugod v svetu in v zgodovini.

Zato je normalno, da od slovenske etike pričakujemo - soočeni s sedanjo moralno luknjo - vsaj minimum: da bo za začetek moralne prenove Slovenije zbrala (in poskušala sintetizirati) vse najboljše iz različnih dosedanjih etik.

V Kantovi etiki je gotovo pozitiven poudarek na humaniteti in na avtonomiji vsakega moralnega osebk. Vendar sta npr. Aristotelova in evangelijska etika povedali veliko več od Kanta: o antropoloških temeljih etike in morale; o moralnem dejanju in dejavnosti; o različnih vrednotah in normah in o njihovi antropološki in socialni utemeljenosti; o odnosu med namero in plodnostjo morale; o odnosu misli in čustva (priateljstva, ljubezni) v morali; o odnosu posamezne etične osebe in zapletene hierarhične družbe; o ostri razliki med humano in antihumano moralo ter moralizmom.

Kantova etika je v izhodiščih preozka, da bi izrazila in usmerila vse te in podobne večplastne moralne probleme - posebno sodobne družbe -, ker zoži človeka in moralo na goli, "čisti" um.

Sunkoviti, prelomni in večsmerni razvoj človeštva po Kantu, v zadnjih 200 letih, je bolj kot kdajkoli prej dokazal: aristotelovski in evangelijski (antropološki) koncept človeka (kot najbolj večplastnega, nasprotnega in dinamičnega kozmičnega bitja) omogoča etiki, da celovito dojame plodno vlogo humane morale kot stalnega oblikovalca in usmerjevalca te izjemne človeške večplastnosti (ki se ne bo nikoli zlila v trajno in popolno harmonijo, ampak le v številne fragmentarne kvalitete).

Tudi precej začetno filozofsko znanje bi zato zahtevalo od odgovornega evropskega etika, da npr. vključi poleg Kantovih v temeljni fond sodobne etike tudi Aristotelova, evangelijska in druga etična dognanja. S stališča potreb naprednega razvoja sodobne kompleksne in dinamične družbe sta Aristotel in evangelij bolj moderna kot Kant (to sem pisal v drugi izdaji knjige *Etika in socializem*, 1986, str. 580-598, in v knjigi *Žive vrednote antifašizma*).

Ker je torej potreben temeljit in vsestranski razmislek o sedanji in prihodnji slovenski etiki (in ne kar zaletavanje v eno smer), objavljam v nadaljevanju nekaj odlomkov iz etične misli Veberja, Masaryka in nekaj lastnih. Te misli so le majhen delec dosedanjih etičnih dognanj. So pa lahko (skupaj z mojimi omenjenimi analizami Aristotelove in evangelijske etike) ena od možnosti za bolj kvalitetne razprave o sedanji in bodoči teoretični etiki in o njenem pouku v osnovnih in srednjih šolah.

Vse, kar je Veber povedal v svoji naslednji kritiki Kantove etike, drži (logično in empirično) od prve do zadnje besede (čeprav s tem znanstvena kritika Kantove etike že zdaleč ni izčrpana in končana). Ta kvalitetna Veberova kritika Kanta dokazuje: slovenski

etik je že pred 73 leti izvirno dojel, da se je potrebno v etiki prebiti naprej od Kanta, v višje teoretične kvalitete. Zato bi bilo zelo anahronistično, če bi se sedanja slovenska etika vračala 200 let nazaj, v popolno podrejenost Kantovemu etičnemu "absolutu".

Kasneje objavljeni Masarykov odlomek je iz njegove knjige *Svetovna revolucija*, ki je izšla kmalu po prvi svetovni vojni kot verjetno najgloblji razmislek o tej prvi svetovni klavnici. Ker je delo zasnovano kot esej, njegov namen ni izvršiti tako eksaktno kritiko Kanta, kot je Vebrova, saj je v obsežni knjigi vsej klasični nemški filozofiji posvečeno le nekaj strani. Vendar je ta Masarykova kritika epohalna: daje najglobljo oceno vse epohe odnosa med evropsko filozofijo in družbo; ta ocena še danes velja kot točna prognoza za 70 let vnaprej: za povsem spodletelo vlogo filozofije v času zloma stalinističnih režimov v Srednji in Vzhodni Evropi (po letu 1989) in za sledečo "tranzicijo" teh dežel (zlasti za sedanji popolni zlom določenih abstrakcionističnih življenjskih filozofij v ognju in krvi bivše Jugoslavije).

Masaryk v naslednjem odlomku z močno zgodovinsko-izkustveno utemeljitvijo dokazuje: že prva svetovna vojna je razkrila vse nevarnosti filozofskega subjektivizma in formalističnega abstrakcionizma (ki sta v precejšnji meri prisotna tudi pri Kantu), če ta dva abstrakcionizma postaneta življenjska filozofija inteligence, delujoče na ulici in na bojnem polju. Formalistično prenapihovanje subjekta sto let pred prvo svetovno vojno je bilo sestavni del tistih nacionalizmov, ki so bili glavno duhovno gonilo strastnih spopadov prve in druge svetovne vojne. Glavni nosilec tega nacionalističnega duha (del inteligence) je obogatvorjeno vlogo lastne nacije utemeljeval tudi z raznimi povečevanji subjektivizma.

Že prva svetovna vojna je grozeče opomnila, da se s filozofskimi abstrakcionizmi lahko igramo le v študijskih in šolskih kabinetih; ko pa ti abstrakcionizmi postanejo sestavine političnih gibanj, kaj lahko sledijo družbene katastrofe.

Zadnji med naslednjimi etičnimi odlomki je iz moje zgodnje študije, ki je bila (kot del programa Inštituta za sociologijo in filozofijo) napisana v letih 1965-1968 z naslovom "O nekaterih osnovah etike" (327 strani).

Določeni centri že 30 let strašijo študente in vse Slovence pred mojo etiko in filozofijo, češ da je vse to samo "ontologija" (s tem seveda insinuirajo, da naj bi jaz človeško moralo "podrejal" neusmiljenim, železnim svetovnim zakonom). S tem že 30 let čarovniško pretvarjajo belo v črno: preobračajo mojo povsem izvirno antropologijo, povsem izvirno etiko in filozofijo v zastarelo ontološko strukturo. Ker sem te iluzionistične hokus-pokuse potrpežljivo prenašal kar 30 let, imam pravico odgovoriti.

Moj odgovor je naslednja obravnava odlomka iz omenjene moje študije izpred 30 let, ki je javni dokument in v kateri etiko utemeljujem izrazito antropološko in odločno zavračam, da bi se etika podredila ontologiji (naturalizmu).

Zadnji del mojega odlomka pa je iz moje doktorske disertacije, ki je bila napisana pred 40 leti (1956-1958) in v kateri je že povsem zrela analiza centralne antropološke kategorije **zamisli** kot glavnega izvora vsake (tudi etične) ustvarjalnosti, ki izrazito presega vse ontološko in gnoseološko.